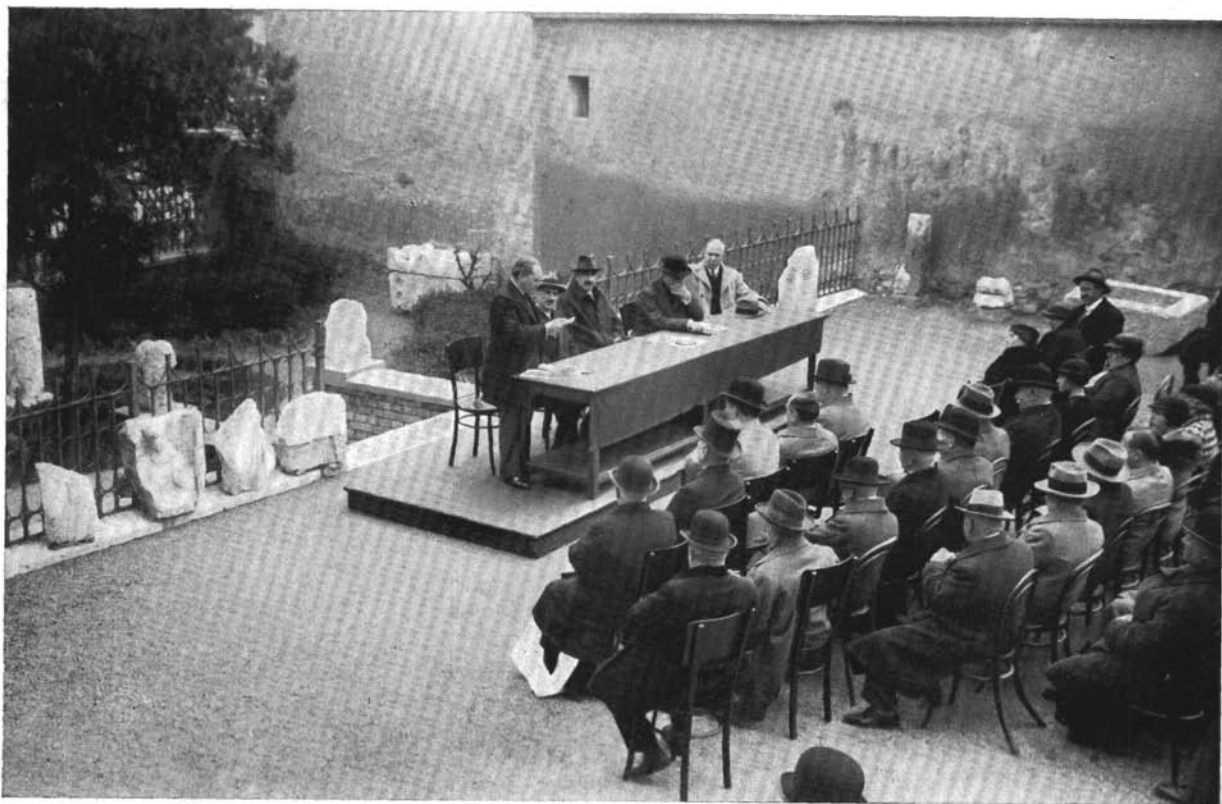

láttak el; II. Rákóczi Ferenc eredeti okirata, melyben biztosítja Széchenyi Pál kalocsai érsek javait; néhány vármegye kérelme a jezsuiták birtokainak biztosítását illetőleg, valamint Rákóczinak erre vonatkozó válasza. Nyomtatványok: a szomorú szatmári békeszerződés egykorú példánya, melyet a kormány a megyéknek és kir. városoknak 1711-ben megküldött; II. Rákóczi Ferenc és a bujdosók hamvainak hazahozatalát és temetését ábrázoló képek, lappéldányok, műsorok, plakát és emlékversek. Egyéb tárgyak: Rákóczi-kápolnájából való gyertyatartó, Rákóczi XIX. sz. elejéről származó olajfestésű képe, pénzek és emlékérmek.

Az abai Szentháromság-templom szentélye.

ABA NAGYKÖZSÉG körülbelül 18 kilométernyire fekszik Székesfehérvártól délre. Szabályozott téglányalakú piac-terének hosszanti tengelyében áll a keletelt és Szentháromság tiszteletére szentelt római katolikus plébánia-templom. A barátságosan világosra festett külsejű vakolt templom a főbejárat fölé épített kétemeletes, főhomlokzati középtoronnyal indul, amelyet merészen karcsúsodó, meredeken magas négy, illetőleg nyolcszögű gúlasisak fed. A főbejáratot és oldalhelyiségeit magában foglaló középtornyos előcsarnok folytatódik két ablaktengelynyi hajóval, amelyet alacsony nyeregtető borít. Végződik pedig a keskeny templomhajónál feltűnően szélesebb, kiszögellő, lekerekített sarkú háromoldalú szentélyben, amelyet a hajó alacsony nyeregtetejénél magasabb, lapított sarkú háromoldalú sätortető zár le. A szentély lekerekített sarkai három egymás fölött nyíló elliptikus ablakkal vannak áttörve, amelyek belső csigalépcsőre engednek következtetni; a szentély sima pilaszterekkel tagolt oldalfalaihoz középipűt bejáratul szolgáló zárt előcsarnok van építve, amely fölött íves záródású ablak és az ablaktól jobbra-balra egy-egy üres szoborfülke bontja meg az oldalfalak nyugodt síkját. A templom külseje az első pillantásra elárulja, hogy két szervesen összeépített épületrészből áll; a főhomlokzati középtoronnyal ellátott hajó ujjabbkeletű, a háromoldalú szentély pedig legalább egy századdal régebbi eredetű.

Ezt a kettősséget, kétféle épülettágot még feltűnőbben érezteti a templom belseje, amelynek két oldalhelyiséggel szűkített főbejárata dongaboltozatú, íón fejű pilaszterekkel két szakaszra

A muzeumegyesület 25 éves jubiláris díszgyűlése.

1. Az abai templom dél-nyugatról.

2. Az abai templom dél-keletről.

tagolt hajóba vezet. A *hosszanti* hajó első szakaszában két oszloppal tartott orgonakarzat emelkedik, míg a második szakaszba rézsűs falú, eléggé szűk diadalkapuvál nyílik a *centrális* elrendezésű szentély. A szentély alaprajza szabályos köralakú, amelynek hengeralakú homorú falfelülete kilenc fesztonos ión fejű pilaszter tagolja s lapos félgömb kupola zárja le. A szentély külső háromszögű fala s belső körfala között lévő három hézagban illetőleg sarokban a földszinten két mellékoltár-kápolnául és egy sekrestyéül szolgáló helyiségek, az első és második emeleten pedig galériák vannak kiképezve; a csigalépcsőkkel összekötött galériák egyes szakaszai, páholszerű oratóriumai két-két kosárvés boltozatú nyílással tárulnak a szentélybe, amely köralakú szentélyt két oldalablakon és a harmadik ablak helyébe a hajó felé vágott diadalívén belül beáramló fény világítja meg. Az egyszerű, szinte palléri invenciójú hajó s a bonyolult, művészi szerkezetű szentély külön-külön élő, egymás mellérendelt téregységek, amelyek csak annyiban függnék össze egymással, amennyiben a diadalív nyílása köti össze őket.

Az áthidalhatatlan építészeti különbségen kívül a szentélyt gazdag festői dísz is a hajótól különálló világgá zárja. A körben leleményes szellemességgel szerkesztett földszinti oldalfülkékkel, emeleti oratóriumokkal és ablakokkal szinte légiessé föllazított szentély pilaszterei enyheveres márvány utánzatra vannak festve. A pilaszterek azonos színre festett párkányzatot tartanak, amelyet körben futó festett balusztrád pártáz. A balusztrádnak a pilasztereken nyugvó zömök pillérkéit vázák diszítik. És e festett látszat-architektúrán felül a kupola homorú felületű intradosát kavargó felhők között lebegő égi jelenés mozgalmas, színes freskója tölti ki. A mennyei látomás közepén a világot teremő s kormányzó Atya, az emberiséget kereszttel megváltó Fiú, az embert galamb képében megszentelő Szentlélek háromszemélyű egy Isten csoportja jelenik meg, amint az Atya Isten sceptrumából két sugár villan a Szeplőtelen Szűz Mária s Xavéri szent Ferenc térdelve imádkozó alakjaira. A menybeli *santa conversazione* az angyalok kilenc karának olykor genreszerűen jellemzett alakjai repdesik körül háromszögekbe szerkesztett csoportokban: a jobboldali triaszból az őrzőangyal eltévedt fiúcskát emel föl az égbe a balusztrád vázája mellől, a szeretet anygala égő szívet melenget mellén, alatta talán az uraságok anygala a megváltás zászlajával és az örök élet koronájával lebeg; Mihály arkangyal a balusztrádig leszállva sárkánnyal viaskodik, fölötte a trónusok karából két angyal drapériával övezett trónra koronát helyez; a baloldali triasz fejedelemtség anygala liliomvesszővel és villámköteggel, az erény anygala koronával, a hatalmasságok anygala a mindentlátó Isten szemével hódol; közöttük vidám csapon-

gással föl-fölbukkannak a bájos seraphimok és cherubimok szárnyas fejei hármásával, párosával vagy egyedül. A finom rajzú, pasztellszerű, látszólag kavargó, valóban világos kompozíciójú freskó méltó koronája e, kisterjedelmű, de építészeti remekbe foglalt szentélynek.

A festői hatású, tizenkét forrásból egymást átszöve szüremkedő fénysugarakkal sejtelmesre hangolt szentély keleti hátfalához barokk faragású faoltár van építve: koporsómenzája felett oszlopos keretarchitektúrával berekesztett és adorans álló angyalokkal övezett olajfestésű oltárkép van illesztve, amely az Atya Isten és Szentlélek alatt álló gyermek Jézust ábrázolja Mária és József kíséretében; az oromzaton felhők és fénysugarak közé foglalt IHS monogramot a Hit, a Szeretet és a Remény angyal szobrai övezik. A kiváló szobrászi készségre valló angyalok aranyozottak és színezettek. Ebben a kisterjedelmű, de takaros ökonomiával elrendezett szentélyben az oltár melletti leckeoldali pilaszterre erkélyszerűen van alkalmazva fából faragott, színezett, gazdag barokk-rokoko cikornyájú szószék, amelynek mellvédje Xaveri szent Ferenc hittérítő prédikálásának a reliefjével, rokokóbordás födele pedig Xaveri szent Ferenc álló szobrával van díszítve.

E ritka építőművészi készségről tanuskodó, már építészeti struktúrája külső-belső alakjával is a Szentháromság egy Isten fogalmát szimbolizáló, változatos belsejének mégis művészi harmóniába olvadó egységével remeklő szentélyről művészettörténeti irodalmunk mit sem tud. Mintha minden reávonatkozó adat az abai futóhomokba veszett volna, amelynek homokos földjében épült a 18. század közepén.

A református lakosságú Aba ugyanis a székesfehérvári jezsuiták missziós területéhez tartozott, akik akadályt nem ismerő buzgalommal éppen olyan helyeken igyekeztek gyökeret verni a katolicizmusnak, ahová más hittérítő a lábát sem merte betenni. Ilyen terület volt Aba is, ahol a jezsuiták megjelenése heves zúgolódásra talált a gazdálkodó református nép zárkózott lelkületében. Több kísérlet után az abai hittérítő munkát 1746 ősszétől Petresics Lőrinc jezsuita atya folytatta rendkívüli szívóssággal. Az anyagiakban szegény jezsuita atya legfőbb törekvése az volt, hogy kicsiny számú nyája számára mielőbb minél takarosabb templomcskát építhessen, amely már szépségével is hasson zsenge erejű, új katolikus híveire. Ernyedetlen munkájával elérte, hogy már 1748 folyamán hozzáláthatott a mai szentély, akkor önálló templom építéséhez, amely lassú munkával 1753 folyamán tető alá került. Belső kiképzése és kupolájának a festése azonban csak 1756 folyamán fejeződött be, ez év november 30-án szent András napján részesült a kívülről háromoldalú, belül köralakú templom megáldása. A templomot alapító Petresics 1760 őszén

feljebbvalói rendeletére Patakra távozott superioriának anélkül, hogy kilenc éven át dédelgetett művét, amelyet az egykorú jezsuita följegyzés szerint ő »corrogata stipe, suarum etiam manuum labore, partim operarius strenuus partim curator fabricae fabricam sonsumavit,« megfelelő belső berendezéssel ellátta volna.

Petresics távozása után Szalai János jezsuita misszionárius vette át az abai pasztorációt, aki 1761-ben a templom sátoztető csúcsán emelkedő tornyocskába 242 fontos harangot szerzett és ez évben kezdte a templomot téglakerítéssel övezni. A téglakerítés építése 1763-ban fejeződött be, amely évben a templom nyugati, tehát főhomlokzatához előtornác épült kőből faragott portáléval. A kapuzat kőkeretének valószínűleg zárókövét Jézus és Mária faragott neve, a tornác csúcsát-tetejét pedig a sárkánnyal viaskodó Mihály arkangyal aranyozott és színezett (az egykorú följegyzés szerint praelegans statua) kőszobra díszítette e felirattal:

Hydra furat picarda licet, licet evomat iras

Haec est Angelico munere Salva domus.

Közvetlenül a kapubejárat fölé pedig e zsolnárszöveg volt vésvé: Haec est porta Domini, justi intrabunt in eam. 1769-ben a templom padlója kőlapokkal lőn burkolva s ugyanez évben készült el mai oltára és szószéke szobraival együtt, 335 forint költségen; azonban ezek aranyozása és festése csak a következő években történhetett, amelyekről már hiányzanak a följegyzések.

A jezsuiták eltörlésével e templom bár használatban, de gondozatlanul maradt. 1805-ben tetőcsúcsán levő tornyát rozszant állapota miatt már le kellett bontani s harangjai a templom nyugati főhomlokzata elé épített toronyba kerültek. A kronosztikon (AEDI SACRAE ABALENSI DEO PATRI VERBO ET SPIRITUI SANCTO DICATAE) szerint 1818-ban a ma is használatban lévő szenteltvíztartó medencével gyarapodott. Az 1847 május 19-én megtartott kánoni vizsgálat idején még eredeti háromoldalú állapotában állott fenn, de a jelentés szerint: »idővel főképp a nagyobb földrengések miatt a boltíveken, falakon, tetőn, padlózatán, kerítésen sőt a belkészületben is annyi szükségesek mutatkoztak, hogy ezek iránt már gyökeres orvoslás kívántatott. Megvizsgáltatott tehát műértők által az egész, s a körülményekhez képest elkészített építési avagy kijavítási terv és költség kivetés 1846-ban a püspöki megye hivatalba további tárgyalatás végett beklüdetett.« A »tárgyalatás« eredményét nem ismerjük, valamint a hozzáépített hajó készülésének az idejét sem, amely alkalommal ismeretlen helyre került nyugati főhomlokzatának a faragott kőkapuzata és szent Mihály szobra. És ezzel végetér az abai templomra vonatkozó kutatások eredménye, amely szerint külsője 1748—1753 között épült, belső kiképzése 1753—1756 között

történt, kupola freskója 1756-ban, oltára s szószéke pedig 1769-ben készült.

Hazánkban ezt az építészeti alakjára nézve páratlanul, egyedülálló templomot az ismert történeti adatok birtokában szemlélvén, legelső kérdésként mered elénk: vajjon ki tervezte, ki építette ezt a templomot, amely ma sanctuariumként használatos. Erre a kérdésre megfelelő följegyzések és levéltári adatok híjján magából a templomból, annak alakjából, szerkezetéből kiindulva próbálunk feltételes feleletet adni.

Az abai templom ugyanis alaprajzilag egyenlő oldalú háromszögbe írt kör, alakilag három oldalú külső és köralakú belső fal szerves egyesítése, amely ritka típusú templomépület a római katolikus hitvallás alapvető dogmájának a lényegét, az Atya, Fiú és Szentlélek három isteni személyéből álló egy Istent szimbolizálja, akinek tiszteletére épült. Ennek a külsejével, építészeti kompozíciójával is szimbolizáló templomtípusnak földrajzilag és időbelileg legközelebbi elődje a felsőausztriai Linz városától délnyugati irányban körülbelül 40 kilométernyire fekvő Stadl-Paura búcsújáróhelyen épült 1714—1717 folyamán szintén a Szentháromság egy Isten tiszteletére. Stadl-Paura szintén nem nagyterjedelmű temploma alaprajzilag kör három radiálisan hozzáépített négyszögű toronnyal, alakilag köralakú centrális hajóból és három radiálisan elhelyezett félkörű apszisból, kápolnafülkéből áll, amely kápolnák mögött külsőleg emeletes, sisakos tornyok helyezkednek, emelkednek. A körhajóból és vele radiálisan egyesített három apszisból álló templom belsőleg egységes, külsőleg azonban nem egységes, bár tagadhatatlanul gyönyörködtető festői hatású, mert a radiálisan háromszögbe rendezett tornyok négyszögű falazatukkal nem simulnak a hajó körébe, hanem abból hatalmas ugrással szinte a hajóköre elé lépnek egyfelől, másfelől pedig a tornyok hajó fölé emelkedő emeletükkel és sisakjukkal nem rendelődnek alá a köralakú, félgömbtetős, laternás, centrális hajó zárt tömegének. A három toronynak külső kihangsúlyozása a hittitok hármasságát, belsőleg az apszisos kápolnáknak a hajóterbe való olvadása, azzal egyesülése viszont a hittitok egységét, a háromszemélyű egy Istent szimbolizálja. Építészetiileg csak egyetlen lépés kellett, hogy e szimbolizáló barokk templomtípus hajója és három tornya megőrizve a hittitok hármasságát külsőleg is zárt egységet alkosson. Ez a lépés megtörtént az abai templom architektúrájában azáltal, hogy tervezője a körhajót és a radiálisan elhelyezett három kápolnát alaprajzilag egyenlőoldalú háromszögbe zárta, külsőleg egységesen háromoldalt fallal övezte, a tornyokat elejtette és az egész épületet egységes háromoldalú sátortető alá foglalta, amelynek a csúcsát kisedő tornyocskával koronázta. Stadl-Paura temploma, amelyet

Johann Michael Brunner linzi építész tervezett, kétségtelenül előkép gyanánt szolgált az abai templom tervezőjének. Tehát az abai templomot olyan építőmesternek kellett terveznie, építenie, aki jól ismerte ezt az Abától ugyancsak messzefekvő műremeket.

Ismeretes, hogy az abai templom építését Petresics Lőrinc székesfehérvári jezsuita atya szorgalmazta s vezette, aki Komárom, Eger, Kassa, Besztercebánya, Buda, Székesfehérvár, Sárospatak és Győr († 1764. júl. 2.) városokban működvén, nem igen fordult meg Paurában. Ellenben tudjuk, hogy a jezsuitáknak Linzben is volt collegiumuk, amellyel a magyar jezsuita collegiumok, mivel az ausztriai jezsuita provinciába tartoztak, élénk érintkezésben állottak gyakran utazó, állomáshelyüket változtató páterek és fráterek révén. És így Paura nagy hírű temploma nem volt ismeretlen a székesfehérvári jezsuiták előtt sem. Amidőn tehát Petresics az abai templom építésének a gondolatával foglalkozott, ez a feladat gyakori megbeszélés tárgya lehetett a székesfehérvári jezsuita rendházban, ahol Paura búcsújáró templomát nemcsak elbeszélésből, de Johann August Corvinus metszeteiről is ismerhették. Sőt... Ez időben még javában Székesfehérvárott dolgozott Hatzinger (Hötzinger, Hözinger) Pál kőmives mester, — ma legalább is építőmesternek címeznök, — aki éppenséggel linzi (* 1686) származású volt és 1713-tól kezdve 1756 február 15-én hetven éves korában történt haláláig Székesfehérvárott lakott és tevékeny építő munkásságot fejtett ki.

A Linzben született Hatzinger valószínűleg Linzben tanulta mesterségét. Pályakezdését azonban nem ismerjük. Szorgos kutatásaink nyomán már 1713-ban Székesfehérvárott találjuk, ahol ez év szeptember 8-án Schmidt Jodok kőmivesmesternek hajadon leányát, Orsolyát vette feleségül és így megtelepedvén október 20-án székesfehérvári polgárrá lőn. Életének következő esztendeiről eleddig nem sikerült a homályt eloszlatnunk. 1726 augusztus elsején özvegy gróf Zichy Péterné szerződtette a zsámbéki várkastélyban levő Xaveri szent Ferenc templom rendbehozatalára. 1729 augusztus 21-én másodszor nősült Heinrich Anna Mária hajadonnal. 1732 június 5-én gróf Zichy Jánosné a palotai vendégfogadó építését bízta reá szerződésileg. 1734 április 5-én gróf Zichy János szerződtette a palotai várkastély új helyiségeinek az építésére. 1738 június 19-én kelt szerződés alapján özvegy gróf Zichy Jánosné számára házat épített Káloz faluban. Az 1739. évi pestis járvány elmúlásáért a székesfehérvári városi tanács szent Sebestyén vértanú tiszteletére szeptember 8-i alapkövetéssel sacellumot emeltetett a budai külvárosban, amely templomocskát a fenmaradt hiányos nyugták szerint Hatzinger építette és 1741 tavaszára befejezte. 1742 tavaszán Kotz Ferenc kőmivesmesterrel társulva kezdte a ferencrendiek székesfehérvári belvárosi templo-

mának az átalakítását és szentéllyel való kibővítését, amely templom 1745 augusztus elsején consecráltatott. Közben 1743—1744 folyamán építette a székesfehérvári szent István plébánia-templomnak vihártól ledöntött déli tornyát. 1746—1747 folyamán építette a városi kórházat. A következő évekbeli működését ismét homály borítja. 1754 augusztus elsején harmadszor házasodott Juritsch Mária Erzsébet hajadonnal. És 1756 február 13-án érezvén halála közeledését, végrendekezett.

Ez a levéltári adatok hiányos tükrében vázolt építőmester linzi eredetű lévén, ha nincs is reá adatunk, Johann Michael Brunner (1669—1739) linzi építőmesternél tanulhatta az építés mesterségét. És ha nem is vett részt Brunner paurai templomának (1714—1717) építésében, hiszen az adatok szerint akkor már székesfehérvári lakos volt, kétségtelenül alaposan ismerte a paurai templomot, akár Paurában a helyszínen tett vizsgálatai alapján, akár Corvinus metszeteiből. És amikor Petresicsnek szüksége volt templomot építő mesterre, valószínűen sem külföldön, sem más városban nem keresett megfelelő mestert, hanem a helyben dolgozó, templomépítésben jártas Hatzingerhez fordult, akinek éppen a templomépítészetben való készségéről tesznek tanúságot a róla imént közölt levéltári adatok. Igaz, hogy Hatzinger idejében éltek más kőművesmesterek is Székesfehérvárott, mint az 1727-ben polgárrá lett Kotz János, akiről éppen 1742 után semmi adatunk, továbbá az 1729-ben polgárrá lett Pühmiller Simon, akiről ez egyetlen adaton kívül eddig semmi hírnünk, majd a helybeli születésű Wittmann János, aki 1742-ben szerzett polgárjogot és végül Fürst Ferenc, aki 1743-ban lőn helybeli polgárrá és 1745-ben a városi Breyhauson dolgozott. Azonban mind e mesterekről eddig egyetlen nagyobb szabású építkezés híre sem szivárgott ki, Kotz mester kivételével, aki viszont Hatzingerrel együtt építette át a ferencrendi templomot. Grabner Márton pedig időbelileg nem jöhet számításba, mert az abai templom építése 1748 folyamán kezdődött, az említett khinburgi születésű Grabner viszont csak 1751 február 5-én lőn székesfehérvári polgárrá. Így az összes észszerű valószínűségek ama feltevés mellett szólnak, hogy a Petresics székesfehérvári jezsuitától kezdeményezett, sőt bátran mondhatjuk, alapított abai templomot csak Hatzinger Pál tervezhette s építhette, akiről éppen a feljebb vázoltak alapján okunk van hinni, hogy ugyanő tervezte s építette a jezsuiták székesfehérvári rezidenciáját és templomát 1742—1751 között.

Hatzinger föltételezett tervező s építő szerzősége megállapításánál nehezebb és jövőre váró feladat az abai kupola-freskó festőjének a személyét kibogozni a kutatás mai hiányos állapotában. Az 1756-ban készült freskót az egykorú jezsuita följegyzés

általánosító dicsérettel »raro Zeuxidis opere« festettnek mondja, elhallgatva a festő nevét. Székesfehérvárott ezidőben Codelli József festő dolgozott, aki azonban a róla ismert adatoknál fogva aligha volt képes ilyen monumentális munka létrehozására. Werle Antal jezsuita festő pedig aki 1748—1749 folyamán résztvett a székesfehérvári jezsuiták nepomuki Szent János templomának a festési munkálataiban, 1754—1757 folyamán a jezsuita catalogusok szerint Laibachban dolgozott az ottani herceg-püspök szolgálatában. Tudjuk azonban róla, hogy 1754-ben Budán járt a jezsuiták várbeli templomának egyik oltára ügyében. Eszerint nem lehetetlen, hogy Székesfehérvárott és Abán is megfordulhatott a kérdéses időben. Mivel azonban Werlének eddig egyetlen hitelesen megállapított műve sem ismeretes és így megfelelő, összehasonlításra alkalmas festmény anyag hiányzik, ezidő szerint Werlét sem tarthatjuk e freskó festőjének. És további kutatásra hárul a felelet arra a kérdésre, amelyet az 1756-ban Rómában tartózkodó Vanossi Antal jezsuita assistens generalis intézett levélben Stocker Ignác székesfehérvári jezsuita superiorhoz: »Quis pinxit templum Patris Petrechich?« Stocker bizonyosan megnevezte a festőt válaszoló levelében, amely Vanossinak római hagyatékában lappanghat.

A kupola-freskónál szerényebb igényű, de jóval az átlag művészi színvonalon felülemelkedő plasztikával díszített és 1769-ben kivitelezett abai oltárnak és szószéknek a szobrász mesterét sem ismerjük névszerint. A legközelebbi föltevés arra utal, hogy úgy az oltár mint a szószék a jezsuiták székesfehérvári rezidenciájának az asztalosműhelyében készült, ahol az előző, 1768. évben fejeződött be a székesfehérvári jezsuita templom sekrestye szekrényeinek méltán csodált faragási munkája. E műhely mellett, amelyben polgári fúró-faragó arculariusok, akiket névszerint nem ismerünk, dolgoztak, az abai faragott szobrokkal kapcsolatban mint szerző szóba jöhet a pozsonyi származású 1750-ben Székesfehérvárott megtelepedett Huber Pál († 1784) szobrász, aki 1768-ban a mai székesegyház számára kapitelleket faragott és Höckel=Heckel József († 1772) szobrász is, aki 1770-ben a székesfehérvári asztalosokkal viszálykodott, mert ő mint szobrász asztalosi munkát is teljesített, az asztalosok viszont szobrászi munkát végeztek. Máskülönben mindkettőjük munkássága ezidő szerint még ismeretlen lévén, az abai plasztikának mestere továbbra is nyílt kérdésként lebeg.

Az abai templom művészeiről a bizonytalanság homályát csak a szorgos helyi kutatás oszthatja szét, amelyet fokozott lelkesedéssel kell éppen a székesfehérvári kutatóknak megoldaniok, mivel az abai templom a vázolt körülményeknél fogva Székesfehérvár lokális művészi kultúrájának egyik legművészibb eredménye.

Forrásaink az abai templom történetére vonatkozólag: Historia Missionis Alba-Regalensis Societatis Iesu ab Anno Domini MDCCXXVII (kézirat a budapesti Egyet. Könyvtárban), továbbá az 1818. és 1847. évi abai kánoni vizsgálat jegyzőkönyvei (az abai plébánián). Nem használhattuk az 1818. évi kánoni vizsgálatban említett Protocollum cum adnexis connotationibus Patrum Missionarium Soc. Iesu ab ao. 1767 — ad aum 1787. című kéziratot, mert holléte ismeretlen. — A paurai templomra vonatkozólag használtuk Guby Rudolf: Die Dreifaltigkeitskapelle in Paura bei Lambach (Oberösterreich) és Rabensteiner Augustin: Archivalien zur Baugeschichte der Dreifaltigkeitskirche in Paura bei Lambach című közleményeket, amelyek az osztrák állami műemlékhivattaltól kiadott Jahrbuch des Kunsthistorischen Institutes XIII. kötetében jelentek meg 1919-ben. — A székesfehérvári mesterekre lásd a Székesfehérvári Szemle előző évfolyamaiban a székesfehérvári festő, szobrász és építész mesterekről közölt kutatásaink eredményeit, amelyek a székesfehérvári püspöki, városi s plébániái levéltárakból, a bencések pannonhalmi levéltárából, a gróf Zichy-család zsélyi levéltárából, a budapesti Egyet. Könyvtár és Nemzeti Múzeum kézirati anyagából vannak merítve.

Schoen Arnold.

A székesfehérvári bazilika csontvázainak ember- tani jelentősége.

1848 decemberében, amikor a magyar szent korona biztonságának kérdése, a nemzeti függetlenség és nemzeti királyság jövője felett érzett aggodalom izgatta a magyar országgyűlés tagjainak és velük együtt minden igaz magyar embernek szívét, lelkét; amikor a törvényhatóságokat, köztük Fejér vármegyét is, az ujoncozás terhes gondja foglalta le, hogy a haza védelméről gondoskodjanak — ugyanebben az időben Székesfehérváron olyan esemény történt, amely — talán más időben és más körülmények között, kellő megértés és kiaknázás mellett — a nemzeti dicsőségnek, a nemzeti érzés és összetartozás fejlesztésének páratlan és kiapadhatatlan forrása lehetett volna.

1848 dec. 5.-én és az azt követő napokban, a püspöki lak jobb szárnyától keletre eső részen, ahol egykor Szent István király fényes bazilikája állott, ahol a történelem hiteles tanúsága szerint 1031—1543-ig legalább 19 koronás magyar király és ismeretlen számú, de a koronás főeknek legalább háromszorosát